

ՅՈՒՐԱԿԱՆՆԵՐ

ՆԵՐՍԵՀ ԱՐԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ

Երեւանի Պետական Համալսարանի
Հայ բանասիրութեան ֆակուլտետի՝
ակադ. Հրանդ Թամրազեանի անուան
Հայ գրականութեան պատմութեան
ամբիոնի հայցորդ

ՅԱԿՈԲ ԿՈՋՈՅԵԱՆ ՆԿԱՐԻՉ «ՀԷՔԻԱԹԱՍԱՅԸ»

(Ծննդեան 135-ամեակ)

Յակոբ Կոջոյեանը հայ արուեստի մեծ երախտաւորներից է: Նրա անունը իր հաստատուն տեղն ունի հայ կերպարուեստի պատմութեան մէջ, սակայն, ցաւօք, այս տաղանդաւոր, համեստ ու ինքնամփոփ գեղանկարչի թողած ժառանգութիւնն ու աւանդը այդպէս էլ ըստ առժանայն չի ներկայացուել ու չի մեծարուել մեզանում:

Նրա բազմաժանր ստեղծագործութիւնները սնունդ են ազգային արմատներին: Դրանցում՝ վերաբերմունքը աշխարհի հանդէպ, սէրը հայրենիի հանդէպ արտայայտւած են կոջոյեանական գծերի ու գոյների լեզուով եւ վկայում են, որ նկարիչը կեանքի հանդէպ միշտ եղել է ազնիւ ու ապրել ստեղծագործական եռանդուն կեանքով:

Յակոբ Կոջոյեանը ծնուել է 1883 թուականին, հայաշատ Ախլցխա քաղաքում: Նախնիները էրզրումցիներ էին եւ վաղուց ի վեր, սերնդե-սերունդ, յայտնի ոսկերիչներ: Իսկ նկարչի հայրը՝ Կարապետը, իրենց տոհմիկ արուեստի հմուտ վարպետ էր: Տարիներ անց նրանց ընտանիքը տեղափոխուել է Վլադիկավկազ, որտեղ հայրը բացում է իր առանձին, մեծ արհեստանոցը եւ սկսում աշխատել աշակերտների, եղբայրների ու որդիների հետ:

10 տարեկանում Յակոբն այնքան է հմտանում, որ արդէն նրան վստահում են ինքնուրոյն գործեր: Ուսման տարիներին դասերից ազատ ժամերին պատանին լրջօրէն պարապում էր նաեւ նկարչութեամբ՝ դարձեալ ցուցաբերելով արտակարգ կարողութիւն:

Ուսումը շարունակելով Մոսկուայում, ոսկերիչ Պրոկոպի արուեստանոցում, Կոջոյեանը հաստատակամ որոշում է նկարիչ դառնալ եւ այդ որոշումը նրան տանում է Միւնխէն, որտեղ սովորում է Հաշթէի դպրոցում, իսկ հետագայում Միւնխէնի ակադեմիայում: Գերմանիայից յետոյ երկու տարի ապրում է Փարիզում: Պարզ է, թէ ինչ ազդեցութիւն են ունեցել Եւրոպական այդ երկրներն ու նրանց արուեստը Կոջոյեանի, որպէս արուեստագէտի, ձեւաւորման ու կայացման գործում: Վերադառնալով Ռուսաստան Կոջոյեանն անցնում է զինծառայութեան, իսկ Առաջին Համաշխարհային պատերազմն սկսելուց յետոյ զորակոչուել է գործող բանակ: Այդ տարիները ստեղծագործական տեսակէտից շատ աննպաստ էին Կոջոյեանի համար¹:

¹ Մաթեոսեան Վ. Հ., Յակոբ Կոջոյեան, Արուեստը, Երեւան, 1971, էջ 222:

1918 թուականին, երբ վերադարձել էր արդեն Հայաստան, սկսում է նորից նկարել: Մասնակցում է Մառի ղեկավարութեամբ Անիում տարուող հնագիտական եւ հետազոտական աշխատանքներին եւ այդ տարիների ընթացքում ստեղծում Անիական պեյզաժների շարքը:

Հայաստանի Առաջին Հանրապետութեան անկումից յետոյ, Կոջոյեանը Ալեքսանտր Թամանեանի հետ մեկնում է Պարսկաստան, հաստատւում Թաւրիզում, մասնակցում պարսկահայ գաղութի մշակութային կեանքին, դասաւանդում Թամանեանի կազմակերպած գեղարուեստի ստուդիայում: Բնական էր, որ Կոջոյեանի նման էսթետ անհատը անմիջապէս սկսեց խորամուխ լինել պարսկական ճոխ արուեստում, իւրացրեց բազմաթիւ նրբութիւններ ու գաղտնիքներ, ուսումնասիրեց ոչ միայն պարսկական միջնադարեան մանրանկարչութիւնը, այլեւ նրանց XIII-XIX դարերի իւրատիպ գեղանկարչութիւնը:

20-ական թուականներին Թամանեանի հետ Կոջոյեանը վերադառնում է հայրենիք՝ Երեւան, ցանկութեամբ՝ օգտակար լինել Հայաստանին: Ակտիւ մասնակցել է հայ մշակութային կեանքի ձեւաւորմանը: Սա նոր լիցք էր Կոջոյեանի համար եւ նա նոր թափով սկսում է իրագործել իր նոր մտայղացումները²:

Կոջոյեան նկարչի գործունէութիւնը լայն ընդգրկում է ունեցել՝ գրաֆիկա, գեղանկար, կիրառական արուեստ, բեմանկարչութիւն, մանկավարժութիւն: Ժողովրդական բանահիւսութիւն, էպոս, հէքիաթ, բանաստեղծութիւն, հայրենի բնութիւն, ահա թեմաներ, որոնք միշտ հետաքրքրել են նկարչին, եւ եղել նրա ստեղծագործութիւնների հիմնաքարը, հիմնական թեման:

Կոջոյեանը դարձաւ ժամանակակից հայկական գրքային գրաֆիկայի հիմնադիրը՝ իսկական նկարազարդող, որն ազատ, անկաշկանդ երեւակայութեամբ էր մարմնաւորում գրական երկը՝ նրա կերպարներին կենդանի շունչ հաղորդելով: Դրանք զուտ ձեւաւորումներ չեն, դրանցից ամէն մէկն առանձին արուեստի իսկական նմուշներ են, որոնք իրենց կատարողական վարպետութեան, բովանդակութեան արտայայտման բարձր որակով նկարիչ-ձեւաւորողին դարձնում են գրական գործի հեղինակակիցը:

Կոջոյեանի գրաֆիկայի ամենանշանաւոր գործերից է հայկական ժողովրդական էպոսի՝ Սասունցի Դաւթի թեմաներով ստեղծուած համանուն ստեղծագործութիւնը: Այն վսեմ ու առասպելական գծերով արտայայտուած գլուխգործոց է: Դա նկար էպոս է հրաշապատում՝ Դաւթի ու նրա մասին պատմող էպոսի բովանդակութիւնն արտայայտող 35 դրուագներով:

Յակոբ Կոջոյեանը գրեթէ չի նկարել դիմանկարներ, յայտնի է միայն նրա ինքնանկարը՝ արուած 1907 թուականին Մոսկուայում: Գրեթէ չի նկարել նաեւ նատիւրմորտներ: Միակ ժանրը, որ նրան միշտ է ձգտել դա բնանկարն է: Հայկական լեռնաշխարհը միշտ է հրապուրել նրան, սիրել է շրջել ու նկարել: Նա իր կտաւներում վերարտադրում էր բնութիւնը՝ յաճախ դրանցում անդրադառնալով գեղջկական աշխատանքին, կենցաղին: Պատկերում փողոցային տեսարաններ, ստեղծում տպաւորիչ բնանկարներ, ուր առկայ էին բնութեան, գարնանային զարթոնքի ու Երեւանեան բակային խաղաղ մոթիւններ:

Բնանկարներում կարծես իրականութիւնն ու հէքիաթը իրար են խառնուած: Այստեղ բացայայտւում է նկարչի բանաստեղծական էութիւնը: Կոջոյեանն իր նկարներում գեղանկարչական, թէ գրաֆիկական, ասես, հէքիաթասաց լինի:

Իր կեանքի ընթացքում Կոջոյեանը շատ բան հասցրեց անել: Գեղանկարչութիւ-

² Նոյն տեղում, էջ 224:

նից, գրաֆիկայից, կիրառական արուեստից զատ աշխատում էր նաև դեկորատիվ արուեստի բնագավառում: Անում էր թատերական ձեւաւորումներ, զբաղւում դասախօսական գործունէութեամբ:

1920-ական թուականների վերջերին ու 1930-ականների սկզբներին տպագրական տեխնիկայի եւ գրքի նկարչական ձեւաւորման ասպարէզում մեծ յաջողութիւնների հասաւ Հայպետհրատը: Այս գործում անգերազնահատելի դեր էր կատարում Հայպետհրատի գեղարուեստական բաժնի վարիչ՝ Եղիշէ Չարենցը: Բարձր կուլտուրայի տէր, գրքի մոլի սիրահար ու գրքարուեստի խորը գիտակ բանաստեղծը ձեւաւորման աշխատանքում ներգրաւում էր հանրապետութեան լաւագոյն նկարիչներին եւ, առաջին հերթին, Կոչոյեանին:

Եւ ահա, 1933-ին վարպետը ձեւաւորեց ու պատկերազարդեց Եղիշէ Չարենցի «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուն՝ հանդէս բերելով նկարիչ-մեկնաբանի բացառիկ հմտութիւն: Միջնադարեան հայ վարպետների ծաղկած ձեւագրերի եւ Հին Արեւելքի արուեստի մի շարք սկզբունքները նորովի իմաստաւորող եւ գրքարուեստի կատարեալ նմուշ հանդիսացող այս գործը բացայայտում է եւ Չարենց-ստեղծագործողի էութիւնը, տալիս նրա խոհերի ու իտէալների նկարչական խտացումը³:

1934 թուականին Կոչոյեանը ձեւաւորում ու պատկերազարդում է Մաքսիմ Գորկու «Բանաստեղծութիւններ եւ լեզենդներ» ժողովածուն, Ակսել Բակունցի «Սեւ ցեղերի սերմնացանը» (Հայպետհրատ, 1933), Ազատ Վշտունու «Երկերը» (Հայպետհրատ, 1935) եւ այլ գրքեր: Դրանք, ճիշդ է, արտայայտչութեան ոյժով ու կատարման ընդհանուր մակարդակով զիջում են «Գիրք ճանապարհի» ձեւաւորմանը, բայց ունեն իրենց հետաքրքիր կողմերը⁴:

Յակոբ Կոչոյեանը ստեղծագործել է աւելի քան կէս դար: 1935 թուականին արժանացել է ժողովրդական նկարչի կոչմանը:

1934 թուականին Երեւանի կենտրոնում՝ Զօրաւոր եկեղեցու հարեւանութեամբ, բուլղարահայերի տրամադրած միջոցներով կառուցուեց մի երկյարկանի առանձնատուն, որտեղ բնակուեցին քանդակագործ՝ Արա Սարգսեանը եւ գեղանկարիչ՝ Յակոբ Կոչոյեանը: 1975 թուականին այն դարձաւ երկու արուեստագէտների տուն-թանգարան, որտեղ առանձին յարկաբաժիններում ցուցադրուած են նրանց սքանչելի ստեղծագործութիւնները:

Յակոբ Կոչոյեանը, իբրեւ սկզբունք, ազգային արուեստի զարգացումը պայմանաւորեց էպոխայի առաջադրած գեղագիտական հրատապ խնդիրների լուծումով: Պատմական, բարոյա-հասարակական հարցեր շօշափելիս, Կոչոյեանը ելակէտ ընտրեց ինչպէս ժողովրդի ճակատագիրը, ստեղծագործական փորձը, այնպէս էլ՝ նրա աշխարհայեացքն ու ճաշակը ըստ ժամանակի պահանջի դիմորոշելու եւ նորովի վերակերտելու անհրաժեշտութիւնը: Համապատասխանաբար, նոր շնչով ու արտայայտչական նոր միջոցներով իմաստաւորեց նախորդ սերնդի նկարիչներ Վարդգէս Սուրէնեանցի, Եղիշէ Թադեւոսեանի եւ միւսների արժարժած թեմաներն ու գեղագիտական-գաղափարական խնդիրները: Եւ այս ամէնը նա իրագործեց արուեստագէտին յատուկ բացառիկ նուիրւածութեամբ ու շիտակութեամբ, կրքով ու հաւատով:

Քննելով Կոչոյեանի կարեւորագոյն երկերը՝ փորձելով բացայայտել նրա ստեղծագործական նախասիրութիւնների եւ արժարժած պատմա-հասարակական, բարոյա-հոգեբանական, էսթետիկական ու ձեւաբանական խնդիրների էութիւնը՝ տեսնում

³ Նոյն տեղում, էջ 226:

⁴ Նոյն տեղում, էջ 226-227:

ենք, որ վարպետին հետաքրքրել են կերպարուեստի գրեթե բոլոր ժանրերն ու տեսակները: Կոչոյեանը ստեղծել է իրական-պատմական, բանահյուսական, գրական, կենցաղային թեմաներով բազմաֆիգուր պատկերներ՝ ցուցաբերելով «կոմպոզիտորի», յօրինողի եւ պատմողի բացառիկ ունակութիւն: Այդ երկերի «գործող անձինք» ամբողջական կերպարներ են եւ լիապէս մարմնաւորում են հեղինակի գաղափարական-գեղարուեստական միտումները: Մերթ կոմիկականի, մերթ ողբերգականի, մերթ հերոսականի, մերթ երազային մտորումների լոյսի տակ՝ դրանց սիւժէները դուրս են բերուած նեղ նկարագրական պատումի սահմաններից: Հեղինակը ընթացել է խոշոր ընդհանրացումների ճանապարհով եւ ցուցադրուող իրավիճակը ներկայացրել իբրեւ տեղի ու ժամանակի տիպական առանձնայատկութիւնները երեւակող, բազմախաւ ու տարողունակ հիմնախարիսխ: Կոչոյեանը ստեղծել է տարաբնոյթ պէյզաժներ, որոնք աչքը շոյող կամ, ինչպէս ասում են՝ «նկարչագեղ» տեսարաններ չեն սոսկ: Բնութեան մոթիւններում վարպետը շեշտել է մարդկային կեանքի անցած-գնացած կամ ներկայ գոյութիւնը, հողի եւ մտածող էակի կապը՝ տալով սրա պատմական արժէքաւորումը⁵:

Կոչոյեանը ստեղծել է գրքի ձեւաւորման ու պատկերազարդման փայլուն նմուշներ՝ հանդէս գալով որպէս նկարիչ մեկնաբան: Այս կարգի աշխատանքներում նա խորաթափանց «գիտնականի» կարողութեամբ վեր է հանել հեղինակի աշխարհայեացքի, մարդկային խառնուածքի, գրելաձեւի, էսթետիկական դաւանանքի յատկանշական կողմերը: Ի դէմս կոչոյեանական նկարազարդման, գրական նիւթը ստացել է իր տեսողական համարժէք վերարտացուումը եւ հարստացել նրանով: Եւ որ գլխաւորն է, թէ՛ սիւժէտային բազմաֆիգուր պատկերներում, թէ՛ պէյզաժներում, թէ գրքի ձեւաւորումներում վարպետը դիտողի հետ «խօսում» է իբրեւ մեծ հումանիստ, մեծ հայրենասէր ու քաղաքացի-արուեստագէտ: Ուղղակիօրէն, թէ միջնորդաւորուած ձեւով՝ նկարիչը իր բազմաթիւ երկերում անդրադարձնում է հայ ժողովրդի ճակատագիրը, նրա կրած տառապանքները եւ յանուն ազատութեան մղած պայքարը, նրա ստեղծագործած հանճարը եւ փայփայած իտէալները: Նա այս ամէնը կերպաւորում է պատմա-փիլիսոփայական, գեղագիտական, բարոյագիտական այնպիսի ելակէտերով, որոնք դրսեւորուած են հազարամեակների ընթացքում մշակուած բանահյուսութեան եւ առհասարակ ժողովրդական ստեղծագործութեան մէջ՝ յստակ ու խորախորհուրդ: Կոչոյեանի գործերում կերպարանագծուած են ժողովրդի կենսունակութիւնը, չարիքի, անարդարութեան հանդէպ նրա ունեցած ժխտական վերաբերմունքը, երջանիկ կեանքի, բարու յաղթանակի, գեղեցկի մասին նրա արտայայտած ըմբռնումներն ու սրանց հաստատումը: Վարպետի պատկերները ներշնչում են հաւատ ու սէր, բարձրացնում են ժողովրդի հաւաքական ոյժի եւ կամքի անխորտակելիութեան գաղափարը:

Կոչոյեանը օգտագործել է տեխնիկական այլազան միջոցներ, կիրառել է ոճական տարբեր, յաճախ հակադիր ըմբռնումներ, բոլոր դէպքերում էլ ի յայտ բերելով արտակարգ հմտութիւն: Ամէն անգամ նկարիչը ընտրել է համապատասխան ելք ու արտայայտչաձեւ՝ իրեն հետաքրքրող խնդիրները առաւել յաջողութեամբ լուծելու, ասելիքը առաւել ցայտունութեամբ հաղորդելու համար:

⁵ Նոյն տեղում, էջ 210: